

ISKOLAI ÉRDEMSOROK, ÉRTESÍTŐK ÉS ÉVKÖNYVEK A XVIII. SZÁZAD KÖZEPÉTŐL A XX. SZÁZAD KÖZEPÉIG – JELENTŐSÉGÜK, SZÁMBAVÉTELÜK

GRÁBERNÉ BÖSZE KLÁRA¹

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

Az iskolák által kiadott érdemsorok, értesítők, évkönyvek – összefoglalóan értesítők – a magyar oktatás-, művelődés- és társadalomtörténet egyedülálló forrásai. A tanulmány célja a XVIII. századtól a XX. század közepéig tartó időszakban megjelent iskolai értesítők bemutatása és a bibliográfiai számbavételükről helyzetkép adása. Megismerkedhetünk az értesítők kiadását szabályozó rendelkezésekkel, az értesítők tartalmával (pl. a diákok és érdemjegyeik, a tanárok és az általuk oktatott tantárgyak, az iskola felszereltsége, a tanév történései, a tanárok tudományos munkássága). Áttekintést kapunk, hogyan készült az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban az 1800–1948/49 között időszakban, a történelmi Magyarországon megjelent értesítők bibliográfiája. A 20 kötetet kitevő bibliográfia az értesítők leírása mellett azt is tartalmazza, hogy mely könyvtári gyűjteményben lehető fel egy-egy tanév értesítője. A következő feladat az értesítőkben található tudományos igényű tanulmányok repertorizálása.

KLÁRA BÖSZE GRÁBER: GRADING SCALES, SCHOOL REPORTS AND YEARBOOKS ISSUED BY THE SCHOOL FROM THE MID 18TH TO THE MID 20TH CENTURY – THEIR IMPORTANCE AND BIBLIOGRAPHIC CONTROL

Grading scales, school reports and yearbooks issued by the school are outstanding sources of Hungarian educational-, cultural-, and social history. The aim of the study is, to submit the school reports issued by the school from the 18th to the mid 20th century in Hungary and give a situation report of their bibliographic control. About regulations governing the publication of school reports and their elements (students

1 Gráberné Bősze Klára, nyugalmazott könyvtáros, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest

and grades, teachers and subjects taught by them, school facilities, academic events and teachers' research work) can also be read. We can also get a detailed insight, how the bibliography of school reports published between 1800–1948/49 in the territory of the former Hungary, was made in the National Educational Library and Museum. The serie of this bibliography includes 20 volumes, which lists not only the bibliographic description of a report, but gives the information also, which library has this report. The next task is, to make an index of the scholarly studies of this reports.

„Iskoláink életéről leggazdagabban, a szemtanúk hitelességével az értesítők / évkönyvek adnak számot. E műfaj nem az iskolák évi beszámolóit egyszerűen, hanem a tanárok tudományos megnyilatkozásainak fórumai, az iskolai élet színes lenyomatai, emberi sorsok induló szakaszának hírmondói. Köztük vannak a magyar és magyarországi szellemi élet kiválóságai. Az iskolatörténeti, tágabban a neveléstörténeti kutatásoknak legfontosabb forrásairól van szó.”²

Az iskolai értesítők / évkönyvek nyomtatott formában való megjelentetése a XVIII. századik nyúlik vissza. 1777-ben, Mária Terézia uralkodása alatt Bécsben jelent meg latinul a „Ratio Educationis”, a királyi-állami tanügyi rendelkezés. Kidolgozásában Ürményi József is részt vett.³ A rendelkezés 235. paragrafusában előírta, hogy „A tanév végén [...] minden iskolában és fakultáson nyomtatásban kell megjelentetni a teljes év munkájával kiérdemelt osztályzatok jegyzékét.”⁴

Az ebben az időben Magyarországon megjelent, illetve a még fellelhető érdemsorokról 1989-ben jelent meg bibliográfia *A magyar neveléstörténet forrásai* sorozatban. A kiadvány bevezetésében közlik, hogy „A XVIII. század közepén a jezsuita gimnáziumok adtak ki először évenként pár lap terjedelmű beszámolót az iskolaélet lezáró vizsgák eredményéről. Példájukat fokozatosan követték a többi iskolák, így a XVIII. század végére egész sor városból, főleg gimnáziumokból ismerünk rendszeresen megjelenő értesítőket. [...] legtöbb esetben csak a tanulókról adtak számot.” A bibliográfia a városok betűrendjében tünteti fel az érdemsorokat. Ezen belül iskolatípusok szerint, majd időrendben. Az 1744. évben kiadott kassai *Nomina ...* című érdemsor a legelső, és egészen az 1800. évig megjelent érdemsorokat tartalmazza a bibliográfia. Az értesítők latin nyelvűek, de a „nemzeti iskolák” érdemsorai már magyar vagy német nyelvűek. Elsősorban a tanulók érdemjegy szerinti rangsorait, az iskola igazgatójának és tanárainak nevét tartalmazzák. A bibliográfiában a könyvészeti adatok után azt is megtaláljuk, hogy a kiadványok hol lelhetők fel. A keresést többféle mutató is segíti, így iskolatípusok szerinti és időrendi mutató.⁵

2 Gráber Jánosné – Léces Károly (1996, szerk.): *A magyarországi iskolai értesítők bibliográfiája 1850/51–1948/49*. 1. köt. Bp. 7.p. (A magyar neveléstörténet forrásai VIII.)

3 Szinyei József (1896): *Magyar írók élete és munkája*. 14. köt. 693. p. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html>

4 *Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása* (1981). ford., jegyz. és mutatókkal ell. Mészáros István. Bp., 186. p.

5 *A magyarországi iskolai értesítők bibliográfiája*. Szerk. Léces Károly. [1.] XVIII. századi érdemsorozatok. Összeáll. Dörnyei Sándor, V. Ecsedy Judit, Pavercsik Ilona. (1989 [!1990]) OPKM, Bp., 213. p.

A XIX. század elején, az 1806-ban megjelent II. Ratio Educationis 222. paragrafusa úgy rendelkezik, hogy „Miután tehát e szabályok szerint a vizsgák befejeződtek, az igazgató [...] kihirdeti az érdemjegyek rendjét, és [...] a tanév végén gondoskodik ennek kinyomtatásáról [...]”⁶

Ezek a kinyomtatott értesítők, illetve „érdemsorok” még mindig zömmel latin nyelven jelentek meg *Juventus gymnasii ...*, *Classificatio juventutis...* címmel, de sok iskola, főleg a „nemzeti iskolák” magyar nyelven adták ki jelentéseiket. Például, „A győri királyi nemzeti főbb iskolában foglalatostudó ifjúságnak rendre-való felosztása ...” vagy „A szegedi királyi nemzeti fő iskolákban tanuló ifjúságnak osztályozata ...” Az 1840-es évektől viszont a tanodák, a gimnáziumok is magyar nyelven jelentették meg érdemsoraikat. Ezekben az években néhány érdemsorban már megtalálható, olvasható az igazgató vagy a tanár „professores” neve.

Az 1800–1850. években megjelent érdemsorok / értesítők, „érdemszerinti osztályzat”-ok bibliográfiáját is összeállították és 2013-ban jelent meg az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (továbbiakban OPKM) kiadásában. Felépítése ugyanolyan, mint az előző köteté, tehát a helységnevek betűrendjében intézményenként írták le a fellelhető kiadványokat, ezen belül időrendben. Természetesen itt is megtalálható a kiadvány lelőhelye. Névmutató és tárgymutató egészíti ki a kötetet. Kettőezer értesítő bibliográfiai leírása található a kötetben, de bizonyára vannak olyanok, melyek a kiadás után kerültek elő. Az előző időszakhoz tartozó, azóta fellelt érdemsorok leírása a függelékben található.⁷

A XIX. század második felétől új rendelkezés szabályozza az értesítők kiadását. 1849 nyarán adta ki az osztrák birodalmi kormányzat Bécsben az új tanügyi szabályzatot: „Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich” – röviden „Entwurf”. Az új rendelkezést a szabadságharc leverése után hazánkban is kötelezővé tették, már az 1850/51-es tanévtől. A 116. paragrafus szerint minden középiskola köteles évenként értesítőt kiadni. Ennek tartalmaznia kell egy „programértekezést,” az iskola rövid történetét, a tanév eseményeit (úgy mint a tanév megnyitását és a beiratásokat, a tantestületben bekövetkező változásokat, a kirándulásokat és ünnepélyeket, a látogatókat, az egészségi állapotot, az ifjúsági egyesületek életét, az önképzőkör munkáját), a tanügyi rendeleteket, a tantervet, tananyagot, a használt tankönyveket, a tanárok iskolai és iskolán kívüli szakmai és tudományos munkásságát, az iskolai könyvtárak és szertárak állományát és gyarapodását, az érettségi vizsgák lefolyását, a tanulók névsorát osztályonként és az elért jegyeket, a tanulókra vonatkozó statisztikákat (a tanulók születési évről, vallásáról, szülei foglalkozásáról stb.), valamint a következő tanévről szóló értesítést.⁸

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum egyik legfontosabb feladatának tekintette, hogy az iskolai értesítők, évkönyvek bibliográfiáját összeállítsa, kiadja.

6 Mészáros: ua. 324. p.

7 Gráberné Bősze Klára (2013, szerk. és összeáll.): *A magyarországi iskolai értesítők bibliográfiája 1800-1850.* OPKM, Bp., 2013. 248. p.

8 *Magyar pedagógiai lexikon* (1933) Révai, Bp., 511-512. p.

(Az 1930-as évek második felétől nevezték évkönyvnek az addig értesítőnek titulált kiadványokat.) Hazánkban az OPKM rendelkezik az egyik legnagyobb értesítőgyűjteménnyel, az Országos Széchényi Könyvtár mellett. Gazdag értesítőállományt tudhat magáénak a Debreceni Egyetemi Könyvtár, a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, a Sárospataki Református Kollégium, a Soproni Berzsenyi Gimnázium Könyvtára, a Szegedi Egyetemi Könyvtár. Természetesen még nagyon sok egyházi és világi iskolának, könyvtárnak, levéltárnak és más intézménynek van szép értesítőgyűjteménye.

Az OPKM 1984. évi évkönyvében Kondor Imre ír a könyvtár három különgyűjteményéről – iskolai értesítő / évkönyv, tankönyv és gyermek- és ifjúsági irodalom –, de elsősorban az értesítőkkal foglalkozik.⁹ *„Joggal nevezhető hagyományosnak e három különgyűjtemény, mert hiszen 100 éve annak, hogy az akkor alapított Országos Pedagógiai Könyvtár és Tanszermúzeum alapszabálya programszerűen előírta a három kiadványfajta teljesség igényével való gyűjtését. [...] E három különgyűjtemény értéke éppen teljességében van. Ezt hangsúlyozta teljes meggyőződéssel és meggyőző érveléssel [az akkori igazgató] Vángel Jenő [...] össze kellene gyűjteni iskoláink értesítőit is, hogy azok a pedagógiai könyvtárban nemcsak esetlegesen beküldött egy-két értesítővel lennének képviselve, hanem az összesekkel.”¹⁰*

Kondor Imre tanulmánya a következő rendben tárgyalja témáját:

1. Az iskolai értesítők műfaji meghatározása
2. Az értesítő-gyűjtemény kialakulásának története
3. Az értesítő-gyűjtemény tartalmi és időbeli határai
4. A gyűjtemény feldolgozása
 - a) könyvtári nyilvántartás
 - b) bibliográfiai feltárás
5. A gyűjtemény értéke és jelentősége
6. Az értesítőgyűjteménnyel kapcsolatos további feladatok.

Dolgozatának végén a legsürgősebb feladatokat veszi számba. Szomorúan állapítja meg, hogy az értesítőgyűjtemény „a kutatók számára megközelíthetetlen és jelenlegi tárolóhelye egyáltalán nem biztosítja a megkívánható fokozott védelmet.”

Kondor Imre munkáját munkatársa, Léces Károly folytatta az OPKM-ben. Az értesítőbibliográfiáról írt rövid dolgozatában a célokat és feladatokat fogalmazza meg:

„A 'Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása' c. kutatási főirány tanácsával kötött szerződés alapján, a Tudománypolitikai Bizottság

9 Kondor Imre (1984): Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum három hagyományos különgyűjteménye: az iskolai értesítők (évkönyvek), a tankönyvek és a gyermek- és ifjúsági irodalom gyűjteménye. *Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum évkönyve 1984.* Bp., 66-80. p.; Kondor Imre (1911-1990.) *Új magyar életrajzi lexikon.* 3. 2002. Bp.

10 Vángel Jenő (2005): A Tanszermúzeum és a Pedagógiai Könyvtár. *Magyar Pedagógia 1907.*; Vángel Jenő (1864-1918). Droppánné Debreczeni Éva: *Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum története I. 1877-1933.* Bp., . 44-46. p.

és a Művelődési Minisztérium anyagi támogatásával az OPKM vállalta a magyarországi iskolai értesítők bibliográfiája kéziratának elkészítését 1990-re. A főirány koncepciójának 6. pontja megállapítja: 'A magyar oktatás- és tudománytörténet a nemzeti múlt értékeinek és emlékeinek kutatásában, a legelhanyagoltabb területek közé tartozik. Az iskolák és az oktatás történetének a forrásai még jórészt feltáratlanok, hiányzik a magyar egyetemek, s a kiemelkedő kollégiumok (Sárospatak, Debrecen, Nagyenyed, Pápa, Pannonhalma, Esztergom, stb.), szakiskolák (pl. Keszthely) stb. emlékeinek az összegyűjtése, a tanárok, tanulók névsorainak megállapítása, pedig ezek nélkül a magyar értelmiség története, a hazai intellektuális tevékenység múltja nem írható meg.'¹¹

Mint a továbbiakban írja „a célok egyben meghatározták az OPKM ezzel kapcsolatos feladatait.” És az intézmény magára is vállalta a feltáratlan iskolai értesítők / évkönyvek teljes feldolgozását, bibliográfiai leírását.

Az OPKM-ben a korábbi évtizedekben már készítették a gyűjteményről egy rövidített katalógust. A feladat az volt, hogy a teljes állomány egyenkénti kézbevételeivel, a nemzetközi szabványoknak megfelelő, új és teljes bibliográfiai leírások szülessenek. A munka 1989-ben kezdődött a könyvtár főkönyvtárosai: Bakó Anna, Gráberné Bösze Klára, Tóthpál Józsefné és Verőczei Katalin részvételével, Balogh Ildikó később csatlakozott. A bibliográfiai leírások akkor még írógépen készültek, a kész leírásokat Léces Károly sokszorosította, majd elküldte a Széchenyi Könyvtárba. A nemzeti könyvtár nyilvántartásba vette az OPKM állományában lévő értesítőket, s jelezte az esetleges hiányokat. Azoknak a kiadványoknak a bibliográfiai leírását, amelyek nem voltak meg az OPKM gyűjteményében, Gráberné, Tóthpálné és Verőczei készítette el a Széchenyi Könyvtár raktárában. Ezután a leírások alapján összeállítottak egy kétkötetes behasonlítójegyzéket (munkapéldány), amely tartalmazta az OPKM és az OSZK raktári jelzetét, az iskola székhelyének nevét (település), az iskolatípus megnevezését, és hogy melyik tanév értesítője van meg a gyűjteményben (például E 609 Abaujszántó. Elemi iskola, állami 1906/07).

Ezt követően Gráberné és Léces Sárospatakon, Pápán, Debrecenben, Szegeden a könyvtárak állományában lévő értesítőket egyenként kézbe véve bejegyezték a „munkapéldány”-ba, illetve az új, hiányzó értesítőkről leírást készítettek. A többi vidéki nagy könyvtárunk állományát ugyanígy vetették össze a jegyzékkel, s egészítették ki az értesítőkatasztert. Óriási munka volt, míg a kezdeti jegyzékből végül elkészült a bibliográfia, mely 1851-től az államosításig, az 1948-as tanévig tartó mintegy száz év alatt Nagymagyarországon megjelent értesítőket veszi számba, megadva azt is, hogy melyik gyűjteményben található meg.

A számítógépes programot Prószéky Gábor az OPKM számítástechnikai osztályának munkatársa készítette el. Ezután kezdődött el az összegyűjtött bibliográfiai leírások adatbázisba rögzítése, a mutatók összeállítása. A kész anyagot az OPKM

11 Léces Károly (1988): Az iskolai értesítők bibliográfiájáról és repertóriumáról. *Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum évkönyve 1988.* Bp., 77-79. p.

Kiadói Osztálya nyomtatta ki és juttatta el más könyvtárakhoz, intézményekhez, hozzáférhetővé téve a kutatók, oktatóstörténettel foglalkozók szakemberek számára.

A *magyarországi iskolai értesítők bibliográfiája 1850/51–1948/49* első kötete 1996-ban jelent meg az OPKM kiadásában és az *1000 éves a magyarországi iskola* alapítvány anyagi támogatásával, *A magyar neveléstörténet forrásai* sorozat keretében. A *Bevezetés*ben részletesen ismertetik a kiadvány célkitűzését, feladatát és felépítését. Az első kötet Abaújszántó iskolai értesítőivel kezdődik és Csurgó iskolai értesítőivel fejeződik be. Egy-egy helységen belül iskolatípusok szerint közli a leírásokat a magasabb szintűtől, tehát a gimnáziumtól kezdve az alacsonyabb felé. A kiadvány közli a leíróhelyek jegyzékét, a leírásokban használt rövidítések jegyzékét, névmutatót és részletes tárgymutatót. A következő 2. és 3. kötet Darány, majd Debrecentől Füzesgyarmatig tartalmazza az értesítőket. Budapest iskolai értesítőinek négy kötetet szenteltünk, a 4–7. kötetig. A további kötetek: a 8. kötet Galántától, a 19. kötet Zsombolyáig írja le a fellelt értesítőket, és így tovább. A 19. kötet végén az 1–3. kötet anyagához tartozó kiegészítés is megtalálható. Egy-egy kötet kb. 3000 leírást tesz közzé. A kötetek alapját számítógépes adatbázis képezi, mely összesen több mint 43.000 tételt tartalmaz.

A számítógépes adatbázis kiépítésével és a kötetek megjelentetésével a magyarországi könyvészet keretében mostohagyermekként kezelt iskolai érdemsorok / értesítők / évkönyvek bibliográfiai elfoglalhatták méltó helyüket a nemzeti bibliográfiák sorában.

Vannak könyvtárak, amelyek kiadták az állományukban fellelhető értesítők / évkönyvek kötetkatalógusát, például a nyíregyházi Móricz Zsigmond Megyei Könyvtár,¹² a miskolci Lévy József Könyvtár.¹³ *A magyar nyelvű iskolai értesítők a Vajdaságban* című bibliográfia közli a belgrádi, szabadkai, újvidéki, zentai könyvtárakban találhatóakat,¹⁴ Kolozs Barnabásné a veszprémi iskolák értesítőinek bibliográfiáját¹⁵ állította össze, és még sorolhatnánk.

Az iskolák államosítása után „a fordulat évében” az iskolai évkönyvek kiadását is beszüntették.¹⁶ Az 1977-ben megjelent Pedagógiai Lexikon 2. kötete 235. oldalán található az „iskolai értesítő” szócikk. Ebben az olvasható, hogy „A felszabadulás után az isk.-k kötelezettsége [az iskolai értesítők] kiadására megszűnt.”

De az 1960-as években néhány iskola ismét elkezdte kiadni az iskolai év évkönyvét. Ezek több-kevesebb rendszerességgel jelentek meg, főleg egy-egy évforduló kapcsán adtak ki évkönyvet, vagy inkább emlékkönyvet az iskolák. Ezek a kiadványok már nem hasonlítanak a korábbi évkönyvekhez. Digitális formában (pl. CD-n) is megjelentek „évkönyvek”. A bibliográfiai számbavételük nem történt meg eddig,

12 László Gézané (1983): *Szabolcsi iskolai értesítők bibliográfiája 1864–1984*. Nyíregyháza, 112. p.

13 *Iskolai értesítők* (Szerk. Bálint Péterné et al. 1986), Miskolc. 292. p.

14 In: *Új kép 2001*; az OPKM állományából hiányzókat fénymásolatban ajándékozták az OPKM-nak.

15 Kolozs Barnabásné (2005): *A veszprémi iskolák értesítőinek bibliográfiája 1815–2003*. *Veszprémi Szemle* 8. évf. 3-4. sz. 92-146. p.

16 VKM utasítás 42.418/1948. *Köznevelés* 1948. jún. 15.

pedig hasznos lenne. Első lépésben a 1999/2000. iskolai évig lehetne elmenni. Magam is összegyűjtöttem valamennyit, de még sok munkát igényelne. A digitális dokumentumokkal összefüggésben az értesítők / évkönyvek meghatározását ki kellene egészíteni a mai felfogásnak megfelelően.

Példának említenék, bemutatnék néhányat az új típusú évkönyvekből:

Veres Pálné Gimnázium: Iskolai évkönyv nyersanyag 1948/49. Számozatlan lapokon kézirással és gépirással, egy hagyatékból került elő, sok fontos adattal.

VPG évkönyv 1958/59, 1959/60. évekről gépirással, csak az OPKM-ben.

Nyomatott évkönyvek az 1961/62., 1962/63, 1963/64, 1964/65, 1965/66, 1966/67, 1967/68, 1968/69. (a 100. tanévről), 1969/70, 1970/71, 1971/72, 1972/73. Az 1989/90. iskolai évben jelent meg a fennállás 120. évében, majd a 125. évben 1993/94-ben, és végül az 1996/97. iskolai évben, de ez „emlékkönyv,” a 2002/03. pedig digitális évkönyv.

A 300 éves pécsi Nagy Lajos Gimnázium jubileumi évkönyve 1687–1987. Szerk. Kelenfi Elemér. Pécs, 1987. 432. p. – Tartalma: A pécsi Nagy Lajos Gimnázium története 1687–1948. 9-104. p. A jezsuita, majd ciszterci rendi gimnázium története; A pécsi Nagy Lajos Gimnázium története 1948–1986.; Az élő iskola; Válogatott tanulmányok (Alkotó pedagógusok írásai); Függelék – itt közlik többek között az igazgatók és tanárok névsorát.

A legelső rész függeléke: *Az iskolai évkönyvekben megjelent jelentősebb tanulmányok (1851–1944.)* – Sok szép illusztráció is található a könyvben.

A ceglédi Kossuth Lajos Gimnáziumban érettségizettek névkönyve: *Centenáriumi füzetek III.* Írta: Kürti György. Cegléd, 1998. 191. p. – Az érettségi vizsga története, az iskola igazgatóinak, tanárainak névsora, majd „A nappali tagozaton érettségizettek névsora osztályonként” 1907-től az 1990/91. tanévig. Végül „A nappali tagozaton érettségizettek nevei abc sorrendben. A nevek mellett az érettségi éve szerepel.” Az esti és levelező tagozaton érettségizettek névsora zárja a kötetet. Sok szép illusztráció is található a kötetben. A *Centenáriumi füzetek* többi (1-2., 4-9.) kötete is az iskola eseményeivel, az iskola, a könyvtár történetével foglalkozik.

Xántus János Idegenforgalmi Gyakorló Középiskola. Évkönyv 2000–2005. Szerk. Csepregi Oszkár. 606. p. – Nagyon szép kiadvány, nagyon sok illusztrációval, merített papíron, sok értékes dolgozattal – egy újfajta tartalmú évkönyv.

A Congregatio Jesu – angolkisasszonyok – budapesti Ward Mária Általános iskolájának és a budapesti Ward Mária gimnáziumának jubileumi évkönyve 1997–2007 az iskola újraindításának 10. évfordulójára. Szerk. Végh Csilla. 144 p. sok szép illusztrációval. A tartalmából: Iskolánk lelkisége, Iskolánk története, Iskolánk pedagógiai arculata, Tanulók vallomásai, Iskolánk szülői szemmel, Tanáraink visszaemlékezései, Elődeink visszaemlékezései, Tíz év a számok tükrében.

Az esztergomi Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium jubileumi évkönyve 1931–2011. Szerk. Keppel Dániel, Kedves Ilona. 317.p. sok illusztráció. Tartalma: Történelmi távlatok, A közelmúlt és napjaink, Temesvári Pelbárt évforduló, In memoriam, Élet, művészet, Öregdiákjaink tollából, Mellékletek, Osztálynévsorok.

A beregszászi magyar gimnázium története 1864–1989 című mű, amelyet a Magyarságkutató Intézet adott ki 1990-ben Budapesten, egy könyv, egy iskolatörténet sok szép illusztrációval; nem nevezhetjük értesítőnek, évkönyvnek, de az értesítők felépítése szerint készült. A címlap verzóján olvasható: „A könyvet a gimnáziumi évkönyvek és visszaemlékezések alapján összeállította dr. Báthory Katalin, Benda István, Cseke Miklós, Dalmay Árpád, dr. Göndöcs László.” Azt írják a fülszövegben: „Ha végigpörgeti a kezében tartott könyv lapjait, Kedves Olvasó, és meglátja a kinyomtatott névsorokat és táblázatokat, azt gondolhatná, hogy egy szokványos iskolai értesítőt lapozgat.” Pedig nem! A statisztikák után az öregdiákok vallomásai: „Vérke-parti öregdiákok találkozói”, „Vallomások – Emlékezések – Életutak.”

Többen választották tanulmányuk, dolgozatuk tárgyául az iskolai értesítőket:

A miskolczi kir. kath. főgimnáziumának az 1913–1914-ik iskolai évről szóló értesítőjében Nagy Ferenc: *Tallózás az 1912–13. évi értesítőkből* című összeállítását így kezdi: „Rövid egypár sorban összefoglalóan világot vetni céлом az ország gimnáziumainak év végi beszámolóiban, az értesítőkből található érdekesebb dolgokra. Összevisszaság, fejetlenség, rendszertelenség a rend ma az Értesítők összeállításában. Nincs egység, nincs világos áttekinthetőség, nincs akarat az összeállításokban, hogy azt, ami helyes és célszerű más intézetnél, maguk is átvegyék.” És így tovább – ez kritika.

Szabolcs Éva: Iskolai értesítők neveléstörténeti forrásértéke. A Budapesti II. kerületi Állami Reáliskola 1855–1914. című tanulmánya szerint: „Az iskolai értesítők nélkülözhetetlen forrásai a hazánkban magas színvonalon és kedvvel művelt iskolatörténeti kutatásoknak. Az értesítők adatgazdagsága fontos kiindulópont egy-egy oktatási intézmény történeti feldolgozásában. A leggyakrabban középiskolai értesítők, évkönyvek szolgálnak történeti kutatások alapjául.” És így tovább – itt felismerték az értesítők fontosságát, értékét. Megjelent a *Magyar neveléstörténeti tanulmányok II. Új szempontok, új források.* (Szerk. Szabolcs Éva és Mann Miklós, 2002). Eötvös József K. Bp., 29-38. p. című műben.

Fontos feladat volna az iskolai értesítők / évkönyvek tartalmi feltárása, hogy a nagyon megbecsült és sokak által használt értesítők / évkönyvek beltartalma a tudósok, történészek, oktatástörténettel foglalkozó szakemberek, kutatók rendelkezésére álljon. A helytörténeti kutatásnak is egyik kifogyhatatlan forrása. A tudományos kutatások eredményei gyakran iskolai értesítőben jelentek meg először. Ez a munka többször is elkezdődött, de sajnos a teljességtől még nagyon messze van. Csak egy-egy iskola – a maga vonatkozásában – végezte el a feltárást, illetve néhány összefoglaló bibliográfia is megjelent.

Jáki László, az OPKM főmunkatársa rendkívül fontos, alapvető és értékes műve *A magyar neveléstudomány forrásai*, amely 1993-ban jelent meg az OPKM kiadásában 345 oldalon. A témához kapcsolódó egyik fontos fejezete *Az iskolai értesítők bibliográfiái és repertóriumai*. Ebben ismerteti a már megjelent programértékezők repertóriumait; Panyák Ede művét, amely elsőként 1887-ben látott napvilágot, és az 1850–1885-ig megjelent középiskolai értesítők tanári munkáit, értekezéseit sorolja

fel, témák szerint. Petrik: *Magyar könyvészet 1901–1910.* évi kötete ez évek programertekezését közli. Bakács Istvánné pedig az 1935/36–1939/40. tanévi évkönyvekben olvasható tanulmányokat szakok szerint írja le.¹⁷ A többi megjelent repertóriumot is részletesen megismerhetjük a műből: „egy-egy iskola vagy helység iskoláinak értesítőit feldolgozó munkák,” [...] „egyes évek anyagát tartalmazó repertóriumok.” Előttünk álló fontos feladat, egyesíteni ezeket a nagyszerű repertóriumokat és 1850–1949-ig összesíteni és egységesen feltárni az értekezéseket, tudományos igényű tanulmányokat, dolgozatokat.

Az OPKM értesítőgyűjteményére támaszkodott a *Schola-Orbis* iskolatörténeti program. A célja az volt, hogy az „ezer éve létező magyar iskolák egységes múltját és a jelenlegi határokon is átnyúló történetét” feldolgozzák, bemutassák. Minden lényeges adatot össze akartak gyűjteni az iskolákról: iskolatörténet, tantervek, tantárgyak, pedagógusok, növendékek, önképzőkör, ifjúsági egyesületek, iskolaépület, könyvtár, szertárak, szakkörök stb. Az adatok számítógépes adatbázisba rendezése révén áttekinthetővé válnának az iskolák névváltozásai, a tanárok és a tanulók névsorai, nyomon lehetne követni a tanárok és a diákok több iskolán átívelő tevékenységét is. Az adattár kidolgozói és felelős munkatársai Bakó Anna és Szilágyi Erzsébet voltak.

A program az iskolák történetét egységes szempontok szerint feltáró, számítógépes adatbázis feltöltésében elsősorban az iskolai könyvtárosokra számított. Régi, nagy múltú iskolák könyvtárosai kapcsolódtak be a munkába: a csurgói Református Kollégium, a kunszentmiklósi Baksay Sándor Gimnázium, a budapesti Veres Pálné Gimnázium és nagyon sokan a határon túli, több évszázados, magyar iskolák könyvtárosai közül Délvidékről, Erdélyből, Kárpátaljáról, Szlovákiából. A betanítás után az iskolák, könyvtárak munkatársai önállóan folytatták az adatgyűjtést, feldolgozást, s az OPKM dolgozói folyamatosan nyomon követték a munkát, segítettek, konzultáltak. Az adatgyűjtés elsődleges forrásai az iskolai értesítők / évkönyvek voltak, de más forrásokat, szakkönyveket, könyvtári-levéltári dokumentumokat, akár szóbeli közlést, magántulajdonban lévő anyagokat is felhasználhattak.

2004. április 15–16-án *Schola-Orbis* továbbképző konferenciát tartottak az OPKM dísztermében *A Kárpát-medencei magyar iskolatörténeti kutatás* címmel. Balogh Mihály főigazgatói megnyitója után előadások hangzottak el többek között a következő témákban: Lászlófy Pál: *Helyzetkép a romániai magyar közoktatásról*; Hajnal Jenő: *Magyar szellemű oktatás a Délvidéken*; Göncz László: *Az oktatás kihatása a muravidéki magyarság nemzeti tudatára*; Kováts Miklós: *A kassai magyar iskolák múltja és jelene*; Orosz Ildikó: *Kárpátalja magyar iskolaügye*. A rendezvényre a számítógépes adatbázis alapján *Schola-Orbis kárpát-medencei magyar iskolatörténeti adattár* címmel CD készült az Infoker Számítástechnika-alkalmazási Szövetkezet segítségével. Az elektronikus kiadványban huszonkét város, illetve intézmény adatai találhatóak meg, s huszonöt munkatárs szorgalmas, alapos munkáját dicséri.

¹⁷ Bakács Istvánné (1943): Az 1935/36–1939/40. évi iskolai évkönyvekben megjelent értekezések szakkatalógusa. Bp.

A munkát támogatta az Oktatási Minisztérium, az Apáczai Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alapprogram. Az iskolatörténeti adattár közös építése a 2010-es évekre megszakadt, a két főmunkatárs nyugdíjazása miatt. A digitális adattár megtekinthető az OPKM Múzeumi Osztályán.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az iskolai értesítők, évkönyvek tartalma, különösen a közölt programértekezések számos szakterület és tárgykör aranybányája, kimeríthetetlen forrása. Két értékes műből idéznék – természetesen többet is találhatnánk – a fentiek megerősítésére.

Herczeg Ferenc 80. születésnapjára *Könyvészet* címmel Fitz József¹⁸ összeállította életmű-bibliográfiáját. Az előszóban írja, hogy „*Könyvészetünk csak kísérlet. Herczeget az egész világon olvassák s az ilyen szélteben ismert íróról teljes bibliográfiát készíteni lehetetlen. [...] Lehetetlen mindent összeszedni, amit Herczegről írtak. S attól félek, éppoly lehetetlen hiánytalanul összegyűjteni azt is, amit ő maga írt.*”¹⁹

A II. *Kik írtak Herczeg Ferencről?* című fejezetben például a Budapesti Kegyesrendi Gimnázium 1935/36. értesítőjében *Herczeg Ferenc, a nemzetnevelő* címmel jelent meg tanulmány; Csávás Alice: *Herczeg Ferenc – Győr, szab. kir. város felsőkereskedelmi iskolájának értesítője az 1925/26. iskolai évről.* 11-20. p.; Forgács Ferenc: *Herczeg Ferenc költészete – A gyöngyösi áll. reálgymnázium értesítője az 1926/27. tanévre.* 3-63. p.; Galamb Sándor: *Herczeg Ferenc – A budapesti V. kerületi m. kir. áll. reáliskola értesítője az 1925/26. iskolai évről.* 10-13. p.; Madarász Flóris: *Herczeg Ferenc drámái – A ciszterci rend egri kath. főgymnáziumának értesítője 1913.* 3-27. p.; Muth János: *Herczeg Ferenc jubileumára – A szegedi II. ker. m. kir. áll. polg. fiúiskola értesítője az 1925/26. iskolai évről.* 14-17. p.; Pusztay Rózsa: *Herczeg Ferencről. – A mezőtúri m. kir. áll. leánygimnázium értesítője az 1925/26. iskolai évre.* 3-8. p.; Váry Rezső: *Herczeg Ferenc. – A budapesti V. ker. m. kir. áll. gimnázium értesítője az 1925/26. iskolai tanévről.* 4-6. p.

Mák Ferenc: *A Szent Korona legszebb gyöngye* című tanulmányában, amely Domonkos László: *A kicserélt város. Fiume: volt és van* című művének előszava,²⁰ több helyen is említi az iskolai értesítőket. Dolgozatában a Fiuméba szervezett tanulmányi kirándulásokat írja le részletekbe menően. Például „Az óbecsei polgári leányiskola növendékei 1909. május 30-án indultak a fiumei útjukra, melyről később *Iskolai kirándulásunk* címmel Brankovits Elvira IV. osztályos tanuló számolt be az iskola 1908–1909. évi értesítőjében. Az útleírást szó szerint közli, csekély kihagyással, és a lábjegyzetben pontos bibliográfiai leírást ad az értesítőről. – „A pancsovai magyar királyi állami polgári leányiskola diáklányai 1911 tavaszán látogattak a magyar tengerpartra, kirándulásukról két diáklány, Hausel Anna és Kerekes Janka *Fiumei kirándulás* címmel írt beszámolót, amelyet ugyancsak az iskola évkönyvében tettek közzé.” Ez is egy részletes leírása a kirándulásnak, majd pontos bibliográfiai

18 Fitz József (1888–1964) az OSZK főigazgatója In: *Új magyar életrajzi lexikon* 2. Bp., 2001.

19 80 év. Herczeg Ferenc. Bp., 1944. 253-367. p.

20 Domonkos László (2010): *A kicserélt város: Fiume: volt és van.* (Mák Ferenc bevezető tanulmányával; Kemény András fotóival). Unicus. Bp. 199 – Mák F. 5-71. p.

hivatkozások a lábjegyzetben. „Színes, lendületes és lelkes beszámoló született a pancsovai diáklányok fiumei kirándulásáról, élményük méltó volt a megörökítésre.” Az utat „tanáraik a hazaszeretetre nevelés céljából” szervezték – írja. És ezután *A fehértemplomi m. kir. állami főgymnasium XIX. és XXIX. értésítőiből* idézi a kirándulásokat. Egy pár oldallal később a fiumei m. kir. állami főgimnázium 1886–7-évi értésítőjéből idézi Fest Aladár *Trefort Ágostonról* írt életrajzát. A továbbiakban is idéz még ebből az értésítőből, de a fiumei Tengerészeti Akadémia értésítőiből is. Mindezeket a *Fiume mint a hazaszeretet szimbóluma* című fejezetben.

A magyarországi pedagógiai lexikonokban az iskolai értésítő szócikk természetesen szerepel, és el is ismerik a dokumentum fontosságát.²¹ A lexikonok azonban nem támaszkodnak eléggé az értésítőkre. Sok alsó- és középfokú iskola adatai, neves, tudós tanárok munkásságának bemutatása hiányzik lexikonainkból. Példának említem Rupp Kornél tanárt, író, aki egyik pedagógiai lexikonban sem szerepel, viszont az életrajzi és az irodalmi lexikonokban is helyet kapott. A jeles polgári iskolai tanárok életét és munkásságát, s a más kiemelkedő pedagógus életét és tevékenységét is ismertetni kellene. Tehát az OPKM-nak még sok feladata, teendője van!

21 *Magyar pedagógiai lexikon* (1933) 1–2. Bp.; *Pedagógiai lexikon* 1–4. (1977) Bp.; *Pedagógiai lexikon* 1–3. (1997) Bp.